

BÁRDI NÁNDOR

A Keleti Akció II.

Az erdélyi magyar intézmények támogatása*

1919-ben a magyar kormányzati támogatásokból származó erdélyi segélyeket elsősorban a Magyarországra menekültek ellátására és a kelet-magyarországi tisztviselői fizetések folyósítására fordították. A békeszerződés aláírása után a magyar iskolahálózatot egyházi keretek között próbálták, budapesti támogatással tovább működtetni. A századfordulón anyagi okokból állami használatba adták az erdélyi egyházi iskolák jelentős részét, illetve a magyar egyházak épp ezért nem kényszerültek elemi iskolák fenntartására. A közhatalomváltás után az addigi magyar állami iskolákat románosították, és az egyházak nem tudták visszaszerezni az eredetileg csak használatba adott iskolákat, ezért egy új oktatási intézményrendszert kellett létrehozniuk. 1920-tól Erdélyben ezeknek az iskoláknak a működtetésére költötték az anyaországi támogatás nagyobbik részét. Az első költségvetési tervezeteket 1920/1921-ben dolgozták ki a kolozsvári központban. Ekkor azonban még nem ennek alapján folyt a segélyezés, hanem a kintről legfontosabbnak megítélt célokra adtak támogatást. A dokumentumokból a „legfontosabb” célok meghatározása esetlegesnek tűnik. Az általunk ismert első egész éves költségvetést 1921-1922-re dolgozták ki, de ez is csak 1922 januárjától működhetett, mert a NIT és a Kolozsvári központ megbízottai csak 1921 decemberében véleményezték a tervezetet.

Az éves erdélyi támogatások összegét összehasonlítva - svájci frankba átszámítva a húszas években értékét vesztő koronát, valamint a pengőt és a lejt - nagyon kiegyensúlyozatlan adatsort kapunk, hiszen az éves költségvetés rovatai nem állandóak. A változások összhangban vannak a TESzK költség-előirányzatok arányváltozásaival. (Az éves összegély-keretek és a keleti részek arányát tekintve egyaránt.) 1920-1921-ben még jelentős részben a NIT keretein kívül folyt az erdélyi támogatás, az Országos Menekültügyi Hivatal, különböző revíziós szervezetek részvételével, maradványok, árualapok, az új pénznemek bevezetéséből adódó üzleti lehetőségek felhasználásával. A következő évben 1921/1922-ben már teljes költségvetés készült 1 milliós kerettel.¹ A későbbiekben a TESzK költségvetését követik az erdélyi éves támogatások kereteinek változásai. (1925-1929 között, illetve 1930-1931 vonatkozásában ebből az összegből kimaradtak a NIT központi irodája és a kollégiumok kiadásai, így a svájci frankban megadott összeg körülbelül 10 százalékkal kisebb a valóságosnál.) 1927/1928-ban és a következő pénzügyi évben a politikai jellegű támogatásokat a társadalmi intézményekével együtt számolták el. Ezen túl az összeg megnövekedésének az az oka, hogy Bethlen utasítására egy rendkívüli számlát is megnyitottak, és az egyházak segélyezésére, illetve gazdasági akciókra nagyobb összegeket fordítanak.

A különböző címenek folyósított támogatásokat felhasználásuk szerint területileg magyarországiakra és romániaiakra különíthetjük el. Az egész költségvetésen belül 1921/1922-ben 3,5 százalék, a következő évben 4,6 százalék volt az anyaországban felhasznált összeg aránya. Miután a propagandakiadványok készítését a Magyar Nemzeti Szövetség vette át, 1923/1924-re ez az arány 1,75 százalékra csökkent. A következő évben ugyanez a mutató 6 százalékra nő, de ez csalóka, mert az egész romániai támogatás összege jelentősen csökkent, ellenben a kollégiumok és a központi iroda személyzetének ellátását szinten kellett tartani.

Regio – Kisebbség, politika, társadalom 1995. 6. évf. 4.sz.

A Keleti Szervezetek² költség-előirányzata 1921-1931 között.³ (Ezer koronában, 1925-től pengőben, illetve lejben.)

Költségvetési rovatok ^a	1920-	1921-	1922-1923		1923-1924		1924-1925		1925-	1927-	1928-	1929-1930		1930-1931	
	1921	1922	E	K	E	K	E	K	1926	1928	1929	E	K	E	K
1. Szervezeti kiadás															
Személyi	1104	600	900 ^b		9250		109872					33,8			
Dologi	720	800	690		13270		191184					33,3			
2. Főiskolai internátusok		500	360		17300		98224					80,2			
3. Szász iroda		180	180		180		180								
4. Informatív szolgálat		120													
5. Sajtókiadványok	1481	1200													
6. Székely-Magyar egyesület															
7. Fordítás		450													
8. Népies Irodalmi Társaság		600													
9. Kolozsvári központ	2174,9	360	360		500		500		500	500	300	500		500	
10. Egyházi iskolák	6827	13300	10800	320	9600	2080	9000		10600	13800	11460	9000	2100	9000	
11. Egyházak segélye	4074,3	7160			2100			2080			27401				
12. Színházak		1100	600	150	200	65	200		200	400	400	200		200	
13. Sajtó	78,9	1200	800	150	400	75	400	30	400	700	300	400		400	
14. Kisebb társadalmi célok	79,3	100	100	20	200		200	150	200	200	150	200		200	
15. Jótékony egyesületek	45,3		100	20	50		50			250		50			
16. Tisztviselői segélyek		2400	800	200	150	40	150			150		150		150	
17. Kisebb gazdasági célok		1200	200	50	400	140	400			400	300	400		400	
18. Gazdasági egyesületek			1000	350											
19. Iskolák egyházi építkezések			2000	180	1000	600	1000		1000			1000		1000	
20. Főiskolák							1000	200				1000		1000	
21. Tanítóképzők							600					600		600	
22. Országos Magyar Párt										600	2899				

Regio – Kisebbség, politika, társadalom 1995. 6. évf. 4.sz.

Költségvetési rovatok ^a	1920-	1921-	1922-1923		1923-1924		1924-1925		1925-	1927-	1928-	1929-1930		1930-1931	
	1921	1922	E	K	E	K	E	K	1926	1928	1929	E	K	E	K
23. Moldva										400	400				
24. Kultúr hivatal										400	300				
25. Gyergyói építkezés										500					
26. Sport - cserkészet										200	177				
27. Kolozsvári internátus											448,9				
28. Gyermektáboroztatás											200				
29. Jutalomkönyv											100				
30. Ferencesek					500		500		500	500	500	500		500	
31. Romániában lakó magyarok segélyezése													100		
32. Romániai sajtó beszerzése										120			120		120
33. Bukaresti megbízott évi fizetése										36			36	36	
34. Erdélyi sajtó beszerzése										80			80		80
35. A budapesti könyvtár beszerzései										60			60		60
36 Magyar Székely Egyesület										120			120		120
37. Magyar Kisebbség										100			100		100
38. Apróbb tanulmányi segélyek										40			40		40
39. Bukaresti magyar egyetemisták segélye										40			40		40
40 Megbízásos munkadíj										70			70		70
41. Egyházi irodalmi segély										50			50		50
Összesen svájci frankban ezer	529	957	819		1824		431,4			636,9	1759,7	651,7		500,2	
Összesen	16584,9	126031	146180		2280000		6637242		375,2	701,9	1560,5	772,8		554,7	

E= Erdélyi felhasználásra; K= Királyhágón inneni részek

A romániai helyzet elemzéséhez szükséges kiadványok beszerzési költségeit a Királyhágón inneni rész támogatásában számolták el. A romániai magyar intézményeknek szánt támogatást erdélyi (történeti Erdély 15 megyéje) és Királyhágón inneni (Nagybánya, Szatmárnémeti, Nagyvárad és Arad körzete) részekre különítették el. Az utóbbi területen élt a romániai magyar népesség 30,3 százaléka, a segélyeknek csak 10-18 százaléka jutott ide, bár az is kétségtelen, hogy a magyar intézmények többsége a történelmi Erdélyben működött. A részletes kifizetési jegyzékeket áttekintve, egyértelműnek látjuk, hogy a legtöbb támogatást a kolozsvári szervezetek kapták. Az Ókirályságban élő magyarok támogatását a NIT-től függetlenül az egyházak végezték.⁴ A költségvetést rendszerint budapesti (táblázatunkban az 1-8; 34-36; 38. tételek) és erdélyi kiadások rovatokra osztották fel. Az utóbbi rovat tételeit tovább lehet csoportosítani. Az egyik körbe a kolozsvári központ, illetve (1927/1928-ban, és 1928/1929-ben) az Országos Magyar Párt támogatása tartozott (9.; 22. t.). Az egész támogatás átlagosan évi 80 százalékát a magyar nyelvű egyházi iskolarendszer fenntartására fordították (10.; 21. t.); A harmadik nagyobb csoportot a kulturális intézmények alkották (12-13; részben 15; 24-27. t.). A gazdasági segélyek (17.; 18. t.) és az egyházi támogatások (11.; részben a 21.; 30. t.) töredéke került az éves költségvetésbe, mert az előbbit a bankokon, az utóbbit pedig az egyházi kapcsolatokon keresztül is intézték.

A budapesti kiadások döntő többségét a szervezet alkalmazottainak bérköltségei és a központ dologi kiadásai tették ki. 1920-1923 között ebben a csoportosításban a másik nagy tételt a propagandakiadványok költségei adták. 1923-tól ezt a munkát a már tárgyalt revíziós propaganda-egységesítés részeként a Magyar Nemzeti Szövetség és a Magyar Külügyi Társaság vette át. *A Székely-Magyar Egyesület* 1922-1923. évi támogatása a nemzetközi kapcsolatok kiépítésére fordított (utazási költségek). A következő évben ugyanezt az adminisztratív tagozat dologi kiadásai között számolták el. Ekkor az „erdélyi vonatkozású társadalmi egyesületek” (Magyar-Székely Egyesület, Erdélyi Otthon, Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete stb.) összesen 1,5 millió koronányi támogatást kapott. 1927-1928-ban, illetve 1929-1930-ban és az azt követő költségvetési évben már az előbbi egyesület lejben és a Királyhágón inneni rész keretében jutott támogatáshoz. Az 1929-1930. évben ezek az egyesületek csak 600 pengőt kaptak a költségvetésből (svájci frankba átszámolva ez a felét tette ki az 1923-1924-es támogatásnak).⁵ A NIT-nak 1925-ben 18, 1930-ban 13 munkatársa volt, a munka bizalmi jellegéből adódóan magas fizetéssel. Például 1929-1930-ban a két tagozat vezetőjének (az elnöknek, illetve alelnöknek) egyaránt 500-500 pengő, a leggyengébben fizetett altisztnek 100 pengő, a gépíróknak 120 pengő volt a havi keresete. (Az elnök vagy az alelnök éves járandósága 1925-ben azonos volt egyetlen erdélyi magyar középiskolára jutó támogatással.) 1929-1930-ban az alkalmazottak egész évi összes fizetése majdnem annyi volt, mint az erdélyi kulturális célú támogatások összértéke.

A politikai tagozat *dologi kiadásai* között számolták el a NIT kiadványainak nyomdaköltségeit és a Népszövetségi akciókkal (panasziratok, beadványok készítése) kapcsolatos kiadásokat, a könyvtári beszerzéseket, valamint a bizalmas jelentések tiszteletdíját.

A kolozsvári központnak folyósított évi 360 000, illetve 500 000 lej felhasználását az éves költségvetési indoklásokban nem részletezték. Egy 1929-ben készített részletes beszámolóból ismerjük a központ és az Országos Magyar Párt anyaországi támogatásokból fedezett kiadásait. A kezdetekben Grandpierre Emil, majd az OMP vezetésének felügyelete alatt működő kolozsvári központ fő feladata a segélyek romániai közvetítése és könyvelése volt. 1926-tól a támogatásokat intéző személy

havi 16 000 lejt kapott fizetesként, de ebből az útiköltségeit, levelezését is fedeznie kellett. 1928/1929-ben a fennmaradó összeget az egyházak segélyezéssel megbízott illetékeseinek utazásaira, a Népligák Uniója romániai magyar tagozatának irodabérletére és az egyetemisták kollégiumi szemináriumaihoz szükséges taneszközök beszerzésére fordították.⁶

Az OMP részére a Bethlen István utasítására indított külön számlán 1928/1929-ben 2,898 millió lej érkezett. Ezt az összeget a következőkre használták fel:

Párt központi adminisztrációjának	943 000 lej
Titkárságoknak	800 000 lej
Bukaresti iroda részére	540 000 lej
Kultúr Hivatalnak (Sulyok István)	400 000 lej
Dalos Szövetségnek	180 000 lej
Juventus fordítóirodának	36 000 lej

A központi adminisztráció támogatásának kétharmada 9 alkalmazott fizetésére fordított. A többit házbérre és rezsiköltségekre költötték. A három kerületi titkárság vezetője havonta 25-25 000 lejt kapott, és ebből gazdálkodhattak a területi titkárságok. A bukaresti iroda vezetéséért havi 20 ezer lejt fizettek, a klub és az iroda bérlete évi 300 ezer lejbe került, az itt dolgozó személyzet bérkölsége 144 ezer lej volt. A támogatás összegét meghaladó költségdóbbletet az OMP saját forrásból fizette ki. A Sulyok István vezetésével - a hasonló jellegű szász intézmény példáját követve - működő *Kultúr Hivatal* költségeinek jelentős részét vezetőjének fizetése, további részét pedig a lakbér tette ki. Ez az iroda a romániai magyar kisebbség helyzetére vonatkozó adatgyűjtést, információs központként végezte néhány évig. A NIT budapesti elemző csoportjához hasonló munkát kívánt végezni, de státusok (anyagiak) hiányában e téren lemaradt a NIT adatgyűjteménye mögött. A *Dalos Szövetség* segélyének 30 százalékát a főtitkár fizetése tette ki. (Inczédy-Joksman Ödön egyben az OMP alelnöke, Bethlen György legbizalmasabb munkatársa volt. Az ő érdeme a párt tagozatainak és a diáksegélyző akciónak a megszervezése.) A többit versenyek szervezésére, kották beszerzésére és utazásokra fordították. Ez a társadalmi szervezet azért volt fontos az OMP számára, mert a Nőszövetségek mellett ennek volt a legtöbb helyi szervezete, és ezeket politikai célokra is lehetett mozgósítani. A *Juventus* irodát magyar egyetemisták hozták létre hivatalos román-magyar és magyar-román fordítói munkák elvégzésére. Az üzleti alapon működő vállalkozásnak feltehetően az irodabérletet biztosította az OMP. Ezenkívül saját forrásból még havi 3000 lejt adtak *csecsemővédelmi* célokra. A következő, 1929-1930-as évre a támogatást 282 ezer lejjel kérték megemelni. A központi adminisztráció, a bukaresti iroda, a Dalos Szövetség segélyének növelését tervezték, illetve a csecsemővédelmi akciót is ebből a megemelt támogatásból szerették volna finanszírozni. Ezeknek a terveknek a sorsáról nem tudunk semmit, mert a következő évi NIT költségvetésben az OMP támogatása nem szerepel.

Az *egyházak oktatási intézményeinek* támogatása normatív alapon folyt. Az 1920-1921-es előzetes tervezetek során az 1914-1915. évi állami költségvetés egyes tételeinek Erdélyre jutó arányát részletesen kiszámolták, feltehetően azzal a céllal, hogy a Jancsó Benedek által hangoztatott kulturális integritás értelmében ezeket tovább folyósítsák. Az ország gazdasági lehetőségei azonban ezt már nem engedték meg. (Az anyaországi oktatási költségek néhány ezreléke volt az erdélyi magyar iskoláknak adott magyarországi segély.) „Írányelv, hogy elsősorban a székely-magyar nép művelődésügyét érintő elemi (felekezeti) oktatás intézményeit, a felekezeti

népiskolák, gazdasági- és ismétlő iskolák támogatandók. Külön figyelmet kell fordítani a magyar szigetek és szórványok iskoláinak minden áron való fenntartására.”⁷ Az alapfokú oktatás erősítésével szemben az erdélyi illetékesek inkább a gimnáziumok védelmét és támogatását tartották fontosnak. Ebben a kérdésben vitákra is sor került a NIT-központtal. Az egyházi iskolák cím alatt a négy magyar egyház minden oktatási segélye értendő. A havonta érkező összegből a Felekezetközi Tanács rendelkezései alapján kellett fedezni az összes magyar tannyelvű egyházi elemi és középiskola segélyét. 1923-ig ide tartoztak a ferences iskolák is, majd ezt követően külön kapott a rend évi 500 ezer lejnyi támogatást. Ugyanígy a főiskolák (teológiák) és a tanítóképzők 1 millió, illetve 600 ezer lejnyi támogatását három éven át külön folyósították, máskor pedig az iskolai segélyekkel együtt. Az éves iskolai szükségletek megállapításakor az volt az alapelv, hogy csak az egyházak által ténylegesen működtetett intézményeket finanszírozzák. (Ezért volt oly fontos Barabás Endre részletes iskolaügyi statisztikája a NIT budapesti központja számára.) Egy régi, már 1918 előtt működő felekezeti iskola részére 7 363 lejt; az új, 1918 után alapított iskoláknak 14 726 lejt; a középfokú, állami támogatásban nem részesülő (nem elemi) iskola után

Római katolikus egyház	248 elemi iskola	715 tanító	39,27 százalék
Református egyház	580 elemi iskola	894 tanító	49,10 százalék
Unitárius egyház	91 elemi iskola	133 tanító	7,30 százalék
Evangelikus egyház	24 elemi iskola	79 tanító	4,33 százalék

Az oktatási támogatás összege a vizsgált időszakban lényegesen nem változott: Erdély és a Királyhágón inneni terület évente általában 11 millió lejt kapott a költségvetés legnagyobb tételeként.

A kulturális támogatásokat két csoportra bonthatjuk. A színház- és a sajtótámogatás minden évben szerepelt, míg a 25-29. tétel egyes akciókra vonatkozott, és ezekről csak 1928-1929-re vonatkozólag rendelkezünk adatokkal. Gyergyószentmiklóson római katolikus leánynevelő intézet épült. Az építkezést az anyaországi segélyen túl az egyház és a helyi lakosság is támogatta. Az intézetnek a Székelyföldről Bukarestbe irányuló cselédlány-vándorlás miatt tulajdonítottak fontos szerepet. A cserkészlet céljaira elkülönített összeget a már megalakult katolikus csapat felszerelésére, valamint a református és az unitárius cserkészmozgalom beindítására fordították. Sportcélokra a két kolozsvári magyar egyesületnek (Kolozsvári Atlétikai Club, Kolozsvári Torna Egylet) 10-10 ezer lejt fizettek ki tenisz- és vívó körversenyek díjazására. A kolozsvári internátusok támogatására és tanulmányi ellenőrzésükre felvett összeget a már tárgyalt egyetemi szemináriumok működtetésére és segélyezésre költötték. A jutalomkönyveket az egyházi iskolák osztották szét a diákoknak. 100 ezer lejből körülbelül 250 ezer lej értékű könyvet tudtak ajándékozni. A gyermeknyaraltatás céljaira küldött összeget tartalékolták egy megfelelő állandó nyári tábor létrehozására.

A magyar kisebbség belső társadalmi élete szempontjából központinak minősülő intézmények, színházak, sajtótámogatásának felügyeletére 1922-ben külön bizottságot állítottak fel. A színházügyek ellenőrzését Grandpierre Emil vezetésével Kovács Kálmán és Petres Kálmán unitárius, illetve katolikus gimnáziumi tanárok végezték. A sajtóügyeket szintén Grandpierre irányításával Bethlen György és Haller Gusztáv felügyelte. (Haller Kolozsvár utolsó magyar polgármestere volt 1918-ban, 1922-ben pedig a Magyar Szövetség ügyvezető alelnöke.) Az akkor meghatározott prioritások

az egész évtizedben érvényesek voltak. A színházak közül a Kolozsvári Nemzeti Színház élvezett rendszeres támogatást, más intézményeket a „lehetőségekhez képest” segítettek. A Királyhágón inneni részeken az aradi színház élvezett elsőbbséget. A folyóiratok közül a *Magyar Nép* és a *Pásztortűz* részesült rendszeres támogatásban. A segélyezett napilapok: *Ellenzék*, *Brassói Lapok*, *Székelyföld*, *Gyergyói Lapok*, *Csiki Lapok*, *Székely Nép*, *Székely Közélet*, *Aradi Hírlap*. Az első két lap papír- és eszköztámogatásban részesült, a többiek rendszeresen kisebb pénzsegélyt kaptak. Az OMP anyaországi pénzügyi támogatással vásárolta meg az addig a pártot is bíráló nagy példányszámú *Keleti Újságot*, majd az abból kivált újságírócsoport (Paál Árpád, Zágoni István, Sulyok István, Nyíró József, Kacsó Sándor és mások) lapját, az *Újságot* 1927-ben.⁸

Amint már említettük, a gazdasági támogatásnak csak töredéke került az éves költségvetésbe. Ezeket az összegeket elsősorban a gazdasági intézményrendszer működtetésére használták fel. Már az 1921-1922. évi költségvetési tervezet kolozsvári véleményezője, Költő Gábor javasolta e terület támogatásának jelentős mértékű növelését. 1 millió korona értékű átcsoportosítást javasolt a tisztviselői segélyek terhére. Az 1922-1923. évi indoklásban a legfontosabb gazdaságszervezési célnak a földműves-szövetségek teljes kiépítését tekintik községenként. Ezzel együtt javasolják a gazdasági népoktatás segítését, gazdanapok rendezését, népkönyvtárak, ifjúsági egyletek, dalegyletek és sportegyletek létesítését. Kiemelt feladat az *Erdélyi Barázda* című gazdasági néplap megjelenítése és az Erdélyi Gazdasági Egyletnek és lapjának, az *Erdélyi Gazdának* a támogatása. Két évvel később a gazdasági segélyeket gazdanapok, kiállítások rendezésére, jutalmazásra, gépek beszerzéséhez nyújtandó kölcsönökre és a gazdasági egyletek, földműves szövetségek erősítésére használják fel. Az évtized második felében megakadt szövetkezetszervezés, gazdasági továbbképzés helyett már elsősorban az Erdélyi Gazdasági Egylet patronálására fordították a kapott segélyt. Ebben nagy szerepe lehetett Bethlen Györgynek, aki az OMP vezetése mellett az EGE-t is irányította. Az 1918 után induló alulról szerveződő szövetkezeti mozgalom megfelelő hitelélet és rendszeres anyaországi támogatás hiányában elsorvadt. Majd a harmincas években indult újra és ért el komoly eredményeket, Szász Pál vezetésével.

A „jótékony egyesületek” és a „kisebbségi társadalmi célok” támogatása címén az egészségügyi és a szociális intézményeket segélyezték. 1922/ 1923-ban a területen belüli prioritásokat meghatározva, a Székely Nemzeti Múzeum és az Erdélyi Múzeum Egyesület támogatását emelték ki. A szociális munka területén legfontosabbnak a különböző felekezetek jótékony női egyesületeinek szubvencionálását jelölték meg. Ezek fő feladatának az óvodák, napközi otthonok és a csecsemővédelem patronálását tekintették. Célként jelölték meg, hogy minden faluban ilyen egyesületet kell létrehozni. 1924/1925-ben a jótékony egyesületek támogatása a magyar árvaházak, aggmenházak, női missziós társulatok segélyezésére korlátozódott. 1928/1929-ről részletes kimutatással rendelkezünk erről:

Központi Nőszövetség 15 000 L; Mária Valéria árvaház, 4000 L; Szent Antal árvaház 1000 L; Missziós Nővérek 30 000 L; Csecsemővédő Egyesület 5000 L; Zenekonzervatórium 3800 L; Székely Nemzeti Múzeum 20 000 L; Román szabadegyetem látogatására 7500 L.

A *tisztviselők segélye* címen az 1918 előtti tisztviselői kar állását veszített vagy nyugdíj nélkül elbocsátott tagjait segélyezték. Számukat nagyon nehezen lehet kiszámítani. Már 1922-től több jelentés beszámolt arról, hogy a tisztviselők találtak, illetve találhattak maguknak munkát. Az évek során ezekből a segélyekből egy szűk réteg, a kolozsvári központ által kiválasztottak részesülhettek.

A táblázatban közölt adatok háttérének vázlatos ismeretében megállapíthatjuk, hogy a támogatások döntő része a kisebbségi intézményrendszer apparátusának fenntartására szolgált. Romániai hatásuk részletesebb elemzése további kutatásokat igényel.

Pénzüntézeteki támogatások

Az anyaországi kormányzati támogatások másik részét a romániai magyar érdekeltségű pénzüntézeteken keresztül biztosították a kisebbségi intézményeknek és a földreform miatt anyagilag jelentősen meggyengült magyar birtokosrétegnek. Az utóbbiak helyzetét hosszabb távon nem lehetett pusztán segélyekkel stabilizálni. Ezért a magyarság gazdasági önszerveződését katalizáló pénzüntézeteket erősítették Magyarországról.

A húszas években az erdélyi hitelélet két vezető magyar érdekeltségű intézete a Katolikus Státushoz közel álló Transsilvania Bank és az inkább református érdekeltségű Kolozsvári Takarékpénztár és Hitelbank Rt. volt. A NIT ez utóbbival állt kapcsolatban. A pénzüntézetet 1894-ben alapították. A háború előtt Gyulafehérvárott, Désen, Dicsőszentmártonban, Nagyváradon, Marosvásárhelyen, majd 1929-ben Temesvárott létesítettek fiókot. A bank szoros kapcsolatban volt több nagyváradi vállalattal és 10 vidéki kisebb bankkal.⁹ A Kolozsvári Takarékpénztár 1921-ben 5 millió lejről 15 millió lejre emelte az alaptőkéjét, 100 ezer, egyenként 100 lej értékű részvény kibocsátásával oldották meg. A bank nagyrésztvényesének, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesületnek (továbbiakban PMETH) elővásárlási jogát kihasználva, egy Bethlen István által képviselt csoport 75 ezer részvényt vásárolt 10 millió lej értékben.¹⁰ Ezzel a „csoport” a bank igazgatótanácsában döntő súlyra tett szert. A két főrésztvényes, a PMETH és a Bethlen által képviselt csoport között megállapodás született arról, hogy az üzletvitellel kapcsolatos fontosabb kérdésekben megegyeznek, a közgyűlés elé csak az így kialakított döntéseket viszik. Az igazgatótanácsban 4-4 taggal, a felügyelő-bizottságban 2-2 taggal képviseltetik magukat. Továbbá a következőkben állapodtak meg:

„a. Céljuknak tekintik az intézetet egy nagy erdélyi vezető pénzüntézeteki fejleszteni és általa a reális hitelezés határain belül az erdélyi magyar bankok, takarékpénztárak és szövetkezeteknek nyújtandó hitelezés, velük való szorosabb viszonyba lépés, affiliálása vagy egyéb támogatás által az erdélyi magyarság gazdasági érdekeit a jövőben intenzíven szolgálni.

b. Oda fognak hatni, hogy az intézetnél és a befolyása alá tartozó intézményeknél a megüresedő és kreálendő állásokra megbízható, általuk is elfogadott, szakképzett egyének alkalmaztassanak, lehetőleg magyar nemzeti szempontból alkalmazott kiválasztás szerint.

c. Szükségesnek tartják, hogy az intézet egy általuk kijelölendő meglévő erdélyi magyar biztosító intézetet üzletileg és erkölcsileg támogasson, üzletkörébe bevonjon, vagy egy új erdélyi magyar biztosító társaság létesítésénél részt vegyen s ezt támogassa.

d. Kívánják, hogy az intézet kijelölésük szerint magyar kulturális és jótékony célokat - mely célok kitűzésénél a gróf Bethlen István csoportja kívánsága fog érvényesülni - évenként össznyeresége emelkedésének megfelelően nagyobb összegekkel támogasson.

e. Ki fogják eszközölni, hogy az intézet a magyar érdekeltség részére átutalásokat, áru- és egyéb ügyletek lebonyolítását önköltségen fogja elvállalni, illetve elvégezni.

f. Az intézet fontos feladatának tekinti, hogy az erdélyi magyar földbirtokokra jelzálogkölcsonöket nyújtson, és hogy hitelnyújtás szempontjából az erdélyi magyar birtokosok birtok-kisajátítási kötvényeit is mint fedezetet tekintetbe vegye.

g. Kieszközli, hogy az intézet a magyar érdekeltség egyik vagy másik tagja részére Erdélyben végzendő elszámolási vagy ellenőrzési teendők ellátására az illető által honorálandó szakképzett egyéneket jelöl ki, illetve bocsát rendelkezésre.

h. Szükségesnek tartják, hogy amennyiben erdélyi pénzügyi központ létesítenék, úgy annak létesítésében és vezetésében az intézet lehetőleg vezérszerepet vigyen, amennyiben ilyen már léteznék, annak irányítását a gróf Bethlen István csoportja által jelzett elvek figyelembevételével szabják meg a reális lehetőségek körén belül.”¹¹

1923 júniusában Bethlen a zárt részvények rendelkezési jogát a NIT-nak adta át. Sebess pedig a Bethlen György, Jelen Gyula és Reitter József alkotta erdélyi bizottságra ruházta át ezt a nagyrészvényesi jogkört. Mindez azzal a kikötéssel történt, hogy a képviselők a bank ügyeiben és az osztalékok felhasználásában a Bocskay Szövetség (NIT) mindenkor elnökének utasításait követik.¹² Bánffy Miklós volt magyarországi külügyminiszter 1926-os hazatérése után a bank igazgatótanácsának elnöke lesz és ezt követően egy sor új kulturális kezdeményezés talál benne támogatót. (Erdélyi Szépműves Céh, marosvécsi írótalálkozó, Erdélyi Helikon, a színházi élet megújulása stb.)

Azonban Bethlenék a román nemzeti mozgalom történetéből ismert gazdaság szervezési modellt (Albina Bank) Romániában nem tudták megvalósítani. A Nemzeti Liberális Párthoz kötődő bukaresti román pénzügyi körök érdekeivel ellentétes volt egy különálló pénzügyi központ létrehozása. A magyar érdekeltségű pénzügyekkel szemben a Román Nemzeti Bank diszkriminációs pénzügyi politikáját és különböző politikai lépéseket használtak fel. A Kolozsvári Takarékpénztár eredményei ellenére (1929-re 75 millió lej volt az alaptőkéjük) 1931-ben a konverziós törvény és a különböző politikai támadások miatt kénytelen volt ügyfeleitől kényszeregyezséget kérni.¹³

A pénzügyi akciótól függetlenül 1928-ban Bethlen István kezdeményezésére földhitelakciót indítottak erdélyi birtokosok részére budapesti kormányzati garanciavállalással. Négy bankon keresztül 5 millió pengő 25 százalékára vállalt a kincstár garanciát. A bankok folyószámlahitelt vagy váltót adtak, és erre lehetett jelzálogot kérni. Az aránylag alacsony kamatok (12 százalék), ellenére alig két tucatnyi jelentkező akadt. Az akció legfontosabb eredménye a Gazdasági Hitelszövetkezetek Szövetségének 2,7 millió lejnyi és az Erdélyi Hangya Hitelszövetkezet 10 millió lejes tartozásának rendezése volt.¹⁴

Az utóbb említett intézményt a budapesti kormányzat 1924-ben azzal is támogatta, hogy a 3 milliárd koronányi forgókehiányát, a magyarországi Hangya 27 milliárdos kincstári tartozásának két 1,5 milliárdos részletét átengedte az erdélyi Hangyának, azzal, hogy ezt csak akkor kell a kincstárnak befizetni, ha az erdélyiek is visszaadták.¹⁵

A támogatási rendszer és a kisebbségi társadalom önszerveződése

Az erdélyi támogatás mértékéről és felhasználásáról Budapesten döntöttek. A Papp Antal és a NIT vezetői (Jancsó Benedek, Sebess Dénes) által készített éves költségtervezeteket a kolozsvári központ véleményezte. Ennek keretében 1921 /1922-ben Költő Gábor a tényleges erdélyi helyzet ismeretében a tisztviselői segélyek csökkentését, az összeg egy részének gazdasági célokra való átcsoportosítását kérte.

Ugyancsak ő hívta fel a figyelmet arra, hogy az iskolánkénti támogatások folyósításakor minden évben meg kell vizsgálni, hogy az egyházak által bejelentett iskolák ténylegesen működnek-e. Az így megmaradó összeget pedig szintén gazdaságszervezési célokra kellene fordítani.¹⁶

A kolozsvári központ többször próbálkozott nagyobb szerephez jutni az adatgyűjtésben, de ezt a budapesti NIT-vezetés nem támogatta. Ebben az esetben épp úgy, mint az 1928/1929-es kolozsvári elszámolásban megfogalmazott OMP-i segélyösszeg megemelésének kérése mögött függetlenített státusok megteremtése körül folyt a vita. Budapest-ellenesség azonban nem alakult ki ezekben a vitákban, hiszen Papp Antal a kolozsvári központtól került Teleki irodájába, illetve áttelepülése után Grandpierre Emil is a NIT alkalmazásában állt. Az erdélyi vezetők maguk közül valónak tekintették, és elfogadták a budapesti „illetékes tényezőket”. Konfliktusok inkább Romániában, a támogatási prioritások meghatározása körül voltak.

Mivel a harmincas évek támogatási rendszerét ez ideig nem sikerült feltárni, nem tudjuk, hogy a romániai magyar politikai elit új nemzedéke, amelynek politikai szocializációja már a kisebbségi korszakban történt, román egyetemeket végzett, a harmincas években mennyiben szólhatott bele az OMP és az egyházak vezetőinek irányítása alatt működő segélyezésbe. (A kapcsolat valószínű: egyrészt az ösztöndíjak miatt, másrészt a Hitel két alapító szerkesztője Kéri Béla és Venczel József egy ideig a NIT kolozsvári megbízottjának, György Lajosnak volt a beosztottja a Katolikus Lyceum könyvtárában.) Ezt azért volna érdekes tudni, mert ez az a nemzedék, amely már nem fogadja el kritikátlanul Bethlen Györgyék értékmegőrzésre törekvő, a többségi társadalom mozgalmaitól elzárkózó, egy nagyhatalmi átrendeződés következményeiben bízó stratégiáját. Ez a generáció megpróbált kapcsolatot teremteni a román modernizációs törekvéssel, és a belső gazdasági, társadalmi szervezkedésre helyezte a hangsúlyt.¹⁷

A romániai magyarság politikai érdekképviselőit, a húszas években olyanok vezették, akik az 1918 előtti magyarországi közéletben is részt vettek.” A Magyar Pártnak ez az összetétele kétségtelenül támadási felületet nyújtott mind kifelé, mind befelé. Az illetékes magyar tényezők azonban jobban megbíztak a régi vezetők politikai tapasztalataiban és kipróbált hazafiságában, mint azokban, akik a háború és a forradalmak éveiben tűntek fel, és az új alapokon való politikai szervezkedés hívei voltak. A „régii vezetők” között egyesek különben is pályájuk kezdetén vagy derekán állottak, és évek folyamán tökéletesen beleélték magukat a kisebbségi magyarság politikai küzdelmeibe. A magyar falusi néptömegek s a városi iparos és kereskedő társadalom pedig annyira át voltak hatva a nemzeti érzéstől, hogy kevés kivétellel követték azokat, akik magyar nemzeti jelszavakkal küzdöttek a román politikai porondon.”¹⁸ Míg az OMP képviselői a bukaresti parlamentben és választási fellépéseik során elsősorban a magyarság sérelmeivel foglalkoztak, addig a magyar kisebbségi társadalom belső problémáit politikailag periferikus, gyakran az OMP-tal konfliktusban lévő személyiségek fogalmazták meg. (A legtöbb társadalmi kritikának a *Keleti Újság* adott helyet 1924-ig, majd 1927-ig az *Újság* című lapban folytatta ezt a munkát Paál Árpád, Zágonyi István, Sulyok István, Kacsó Sándor és mások. Mindkét lapot az OMP saját hivatalos lapjává tette. A párton belül, annak demokratizmusát hiányolva jelentkezett a húszas évek közepén az úgynevezett reformcsoport, Krenner Miklós vezetésével. Kós Károly az OMP egyik alapítója volt, majd Bethlenék kiváráson és nem a belső önépítkezésen alapuló, az erdélyi románsággal való összefogást elutasító stratégiája miatt kilépett a pártból és újraindította a rövid ideig működő Magyar Néppártot.)

Az OMP vezetéséhez közel álló és a NIT által kiemelten támogatott *Magyar Nép és a Pásztorút* című folyóiratok szerkesztőinek heti találkozóiról beszámoló Gyallay Domokos szerint: „A panasz azonban általános, hogy a Magyar Párt vezetőségében kevés érzék mutatkozik abban az irányban, hogy az erdélyi magyarság társadalmi, gazdasági és művelődési szervezkedését irányítsa és vezesse.”¹⁹ A párt azonban, mivel eleve egy parlamenti-politikai erőterben működött, és fő feladatának a jogsérelmek kimondását és enyhítését, valamint „a kijáró” ügyintézését tekintette, nem is lehetett képes a magyar kisebbségi társadalom problémáinak kezelésére.²⁰ Mindezt nem pótolták a rendszeres nagygyűlések és szakosztályi rendezvények. A politikai vezetők abból indultak ki, hogy a magyar társadalom gondjai a kisebbségi sérelmekből adódnak. S ha ezek nem léteznének, az erdélyi magyarság megőrizhetné pozícióit, biztosítva volna fejlődése. A többségi nemzet részéről érkező állandó támadások miatt felértékelődő „politikai egység” ürügyén az OMP nem kezdeményezte a párt mellett egy külön, a magyarság megszervezésével foglalkozó intézmény létrehozását.

Budapesten Sebess Dénes azt javasolta, hogy a társadalomszervezési feladatokat a szászokhoz hasonlóan az egyházak keretében oldják meg.²¹ Az egyházak azonban ennek csak részben tudtak eleget tenni. A kisebbségi oktatást a budapesti illetékesek javaslatára és anyagi támogatásával vállalták fel, s ezen belül a népoktatás fejlesztését tartották a legfontosabbnak. Komoly eredményeket itt sem érhettek el, mert Papp Antal még 1928-ban is ennek elhanyagolását és a gazdasági képzést hiányolta a gimnáziumok fenntartásával szemben, ahová egyébként egyre kevesebben jelentkeztek. Ugyanígy hibának tartotta, hogy a katolikus egyház újabb és újabb iskolák megnyitását tervezi, miközben nem tudja az államhoz hasonló mértékben megfizetni tanárait. Sőt olyan tehetetlenek voltak az egyházak tisztviselői, hogy még azt sem tudják, hogyan számolják el a titkos segélyeket.²²

1920 március-júliusában az Udvarhely megyei felekezeti iskolák tanítóinak mozgalma egy új oktatási modellt javasolt. Ezek a tanítók 1918 előtt magyar állami iskolákban tanítottak, és az impériumváltás után hűségesküt nem téve, az egyházak keretében újonnan alakult magyar iskolákhoz kerültek felekezeti tanítóként. Ebben a helyzetben azonban már nem a tanfelügyelő, hanem a helybeli lelkész lett tevékenységük irányítója. Korabeli jelentés szerint Udvarhely megyében a lelkészek körülbelül fele alkalmatlan volt az iskolák vezetésére. A konfliktus legtöbbször nem szakmai kérdések körül alakult ki, hanem a tanítói fizetés elmaradása miatt. Míg egy romániai állami népiskolai tanító fizetése 1920/1921-ben 1200-1500 lej volt, addig a magyar felekezeti iskolák tanítóinak javadalmazása a falu adakozásától függött, illetve minden ötödik hónapban a püspökségektől kaptak 500-1000 lejnyi fizetési részletet. Ilyen körülmények között a párizsi kisebbségi szerződés 11., a székely közületnek vallási és tanügyi autonómiát biztosító rendelkezésével összhangban, autonóm nemzeti iskolák felállítását javasolta a tanítói közgyűlés. A Gyerkes Mihály által kidolgozott tervezet szerint a felekezeti oktatás széttagozottsága helyett vegyes vallású helyeken, felekezetközi alapon, magyar elemi népiskolákként működtetnék az egyházi iskolákat. 9 évfolyamos mindennapi oktatással és két évfolyam közvetett képzéssel 18 éves korig kívánták az iskolakötelezettség korhatárát kitolni. Az oktatás középpontjába a gazdasági képzés kerülne, és ennek érdekében Székelyudvarhelyen gazdasági szakiskolát állítanának fel. Az elemi iskolák felügyeletét egy felekezetközi bizottság látná el, világi tanfelügyelők segítségével. A helyi iskolai hatóság (gondnokság, iskolaszék, felügyelőbizottság) elnökét saját maguk választanák meg. A tanítói érdekek védelmében minden tanfelügyelői kerületben önálló magyar tanítóegyesületet kívántak szervezni. Az iskolafenntartást a székelyföldi gazdálkodók

külön iskolaadójából biztosították volna. Ezt úgy szabályozták, hogy a tanítói fizetés mindenkor megfeleljen az állami iskolákban dolgozó tanítók fizetésének. Mindezt az 1920. július 6-i tanítói értekezleten határozatként is elfogadták.²³ A tervekből azonban semmi sem valósult meg, mert egyrészt a székely közület vallási és tanügyi autonómiájáról a romániai kormányzat hallani sem akart, másrészt a magyar egyházak vezetői saját intézményeiket féltették a felekezeti közisétől, a tanítók nagyobb befolyásától és a várható bukaresti kormányzati ellenlépésektől. A legtöbb Udvarhely megyei községben a pap és a tanító konfliktusát az okozta, hogy mindketten a falutól várták eltartásukat. Mivel a lelkész számított a tanító munkáltatójának, ezért önmaga járandóságának megszerzésére törekedett, háttérbe szorítva a tanítót, aki ezzel súlyos anyagi helyzetbe jutott. Az új hatalom a legtöbb helyen nem ellenőrizte az egyházadó befizetését, s így gyakran a lakosság egyik járandóságát sem fizette be. Mivel az iskolarendszer modernizálásához szükséges anyagiakkal csak az egyházak, illetve a Felekezeti Tanács rendelkezhetett, a helyi kezdeményezést nem sikerült megvalósítani. Még 1920 őszén a román tanfelügyelő nyolc napos határidőt adott a magyar állami tanítóknak román hűségük letételére. Mindezt azzal, hogy aki ezt a megadott határidőn belül nem teljesíti, és nem megy vissza elhagyott (az impériumváltás után román) állami iskolájába, az elbocsátottnak tekintendő. A megadott határidőre 80 tanító tette le a hűségüköt a román tanfelügyelő előtt (a megyében összesen körülbelül 120 tanító dolgozott). Az eskütelletel elvesztették átszervezett hitfelekezeti iskoláikat; s azok csak ott maradhattak fenn, ahol a pap és a tanító felvilágosító munkája révén a lakosság vállalta az iskolafenntartást. Az állami iskolák magyar nemzeti jellegét teljesen eltörölték. A tanítók ellenálltak, és Gyerkes vezetésével a következő években is többször próbálkoztak ezeken a kereteken belül külön magyar iskolarendszer létrehozásával, a román érdekek kizárólagos érvényesítésére törekvő állami iskolapolitikával szemben azonban esélytelenek voltak.²⁴ Ebben az esetben elmondhatjuk, hogy a békekötés utáni, még kialakulatlan helyzetben meglelt volna a lehetőség a magyar társadalmon belül arra, hogy egy korszerűbb, autonóm oktatási rendszer jöjjön létre - akár mint ellenalternatíva a román törekvésekkel szemben - de az anyagiak (a tanítók fizetését képező pénz) hiányában és a védekezést, a helyzet megőrzését az önépítkezéssel szemben előtérbe helyező kisebbségpolitikai stratégia miatt ez nem valósulhatott meg.

Szintén Székelyudvarhelyről indult 1920-1921-ben a Földműves Szövetség szervezése. 1920 júniusában a marosvásárhelyi *Barázda* című lapban megjelent, társadalmi kérdéseket feszegető cikkek hatására 10 Udvarhely megyei község megbízottainak felkérésére Gál Imre méhészeti felügyelő kezdte meg a székely gazdák szervezését. Augusztusban Székelyudvarhelyen körülbelül 1500 résztvevővel nagygyűlést tartottak, és kimondták a Földműves Szövetség megalakulását. Ezt követően az egyes településeken Községi Gazdaköröket alakítottak, amelyek 15 tagonként 1-1 képviselőt delegálhattak a megyei szervezetbe. 1921. január 18-án Székelyudvarhelyen alakuló közgyűlésre hívták össze a megszervezett 115 községi gazdakör képviselőjét, mintegy 5000 főt. Udvarhely megye után Maros-Torda, Csík és Háromszék megyében is létrejöttek a szövetség megyei szervezetei. Országos, a megyei alakulatok fölötti vezető testületet nem hoztak létre. A legaktívabb, az Udvarhely megyei szövetség tevékenységét röviden a következőkben foglalhatjuk össze: 1. Élelmiszergabona, tavaszi vetőmag, mezőgazdasági eszközök, tenyészállatok beszerzésének szervezése. 2. A Gazdák Biztosító Szövetkezetével a gazdakörök tűz- és jégbiztosítást kötöttek, a díjak 12 százalékos jutaléka fejében. 3. Mezőgazdasági Árucarnokot szerveztek, 50 lejnyi részjegyek alapján. Ez azonban forgótőke hiányában nem tudott megerősödni. 4. A buni unitárius egyház 1700 holdas (Berde

Mózsa-féle) birtokát sikerült megvédeni a kisajátítás alól egy székely földműves iskola céljára. 5. Hat hónap alatt 12 gazdanapot szerveztek. Egy-egy ilyen rendezvényen 4-8 község gazdái gyűltek össze. Községenkénti kiállítások, gazdasági előadások, különböző munkaversenyek, közebédek, népünnepek szerepeltek a programban. 6. Gál vezetésével működött a Népvédő Iroda. Itt szerkesztették a kormányhoz intézett emlékiratokat, a földbirtokreformmal kapcsolatos beadványokat, a közigazgatási visszaélések megszüntetése érdekében készített panasziratokat, valamint ingyenes jogi- és gazdasági tanácsadást tartottak fenn. 7. Több küldöttséget szerveztek Bukarestbe és Kolozsvárra, amelyek az agrársérelmek orvoslása érdekében jártak el. 8. Gál Imre segítségével szervezték meg a Csík és Háromszék megyei szervezetet. Ugyancsak ő tartott gazdaságszervezési kérdésekről Mártonfalván, csángó gazdáknak előadást.²⁵

A Földműves Szövetség Magyarországról csak kisebb segélyekben részesült. A tagonként 12 lejnyi tagdíjból 9 jutott a székelyudvarhelyi központnak, de ezt a helyi szervezetek hiányosan, rendszertelenül fizették. Az egész szervezkedés irányítójának, Gál Imrének havi 1000 lej fizetést szavaztak meg. Ebből kellett utazásait, az adminisztrációt is lebonyolítania. (Ekkoriban egy hízott sertés ára 2000 lej, egy gimnáziumi tanuló évi tandíja 800 lej volt.) A szervezet fenntartásához nem volt elegendő a tagdíj, rendszeres támogatási forrással pedig nem rendelkeztek. A román földreformtörvénnyel szembeni tiltakozása és a székely autonómiáért való kiállása miatt a romániai hatóságok addig folytatták Gál zaklatását, míg áttelepült Magyarországra. Visszaemlékezésében a szervezkedés tanulságait a következőkben foglalta össze: „A Székelyföld megszervezése gazdaságilag továbbá egy 10000 lej (a szerző megjegyzése) utóbb az egész székely népből álló gazdasági szervezet üzemben tartása úgy, amiként az fenntartatott - nem azt az összegeket igényelte, hanem százazreket. Jött volna csak a helyzethez méltó segély, ma másképpen állna a Székelyföld gazdasági szervezete, ma megvolna a székely gazdasági egyetem, ma összevolna forrva a négy székely vármegye egy erős gazdasági falanszkba, de anyagi eszközök hiányában Isten csodája, hogy így is van, amint én azt elhagyni kényszerültem. A helyzetnek tiszta felismerése adja ajkamra a tiszteletteljes figyelmeztetést mindenek számára, akiket illet, hogy az erdélyi magyar társadalom megszervezése csakis gazdaságilag indokolt. Az eddig is meglévő gazdaságkultúrai fölényt szükséges megtartani az oláhsággal szemben, mert hiába építjük a kultúrát bármely téren és bármely irányban, ha a gazdasági alapokat, melyeket amúgy is az oláh nemzetesítés kikezdett - meg nem erősítjük. Az erdélyi szászok évszázadokon át tanúsított eljárása a legékesebb bizonyítékot adja, hogy mit és milyen arányban tegyen az erdélyi magyarság. A gazdasági szervezkedésnek egyházi hurokkal való összekötése és e védelem alatt a fajiságnak és gazdasági erősségének megóvása mindennél elsőbbségi feladat, még az erdélyi magyar szövetségnél is. Lelkemet gyakran megrázta ama könnyelmű mozgalom, mely tisztára politikai célzattal, politikai sikerekért dolgozik, és rettenetes pénzüsségeket emészt fel. Ha azon összegeket, melyeket az erdélyi magyarság politikai megszervezése akár külső, akár belső segélyekből és társadalmi gyűjtésekből fordítottak - a gazdasági szervezkedésre adták volna át - a gazdasági szervezkedés betetőzésével önként született volna meg a politikai védelem falansza is, mert hiszen a józan ész csak egy politikai aktivitást ismerhet el az erdélyi sajátlagos állapotok között és ez a gazdasági. Vak aki, nem látja, hogy a gazdasági harcok ma dúlnak a legerősebben és a nemzetek gazdasági tönkretétele a politikai programja minden kontinensnek. Nem voltam nagy barátja a Magyar Szövetség létrehozásának, és az idők nekem adtak igazat.”²⁶

Mindkét akciót Székelyudvarhelyről a Székelyföld egyik központjából indították, olyan emberek, akik társadalmilag és kapcsolatrendszerüket tekintve messze álltak a kolozsvári politikai csoportoktól. Ezekben az esetleírásokban nem is az a fontos, hogy különböző okok miatt nem kaptak az anyaországtól, illetve a kolozsvári központtól megfelelő támogatást (hiszen ez utóbbi csak 1921/1922-től rendelkezett rendes évi költségvetéssel), hanem az, hogy ezek, a mai szóval élve modernizációs szigetek mennyire nem tudtak integrálódni a kisebbség politikai életébe. Gyerkesék oktatási akcióját a *Keleti Újság* és a köré tömörülő „aktivista” kör támogatta. Gál célkitűzéseivel az előbb említett kör egyik kulcsfigurája, Paál Árpád mindenben egyetértett, de Gál a Magyar Szövetséget az autonómia körüli, a magyarságot megosztó politikai vitái miatt Grandpierre-rel együtt elutasította, mondván, hogy egyikőjük sem ismerte fel, hogy a vitatott autonómia alapja csak a gazdasági élet hatékony megszervezése lehet.

Gyárfás Elemér, volt Kis-Küküllő megyei főispán, a Katolikus Status egyik vezetője nem tekinthető a romániai magyar politikai élet periferikus szereplőjének. Az önálló erdélyi gazdasági élet megteremtésére tett kísérlete azonban a nemzetállami törekvések és a nagyvállalati érdekek miatt szintén kudarccal járt.

A két világháború között többször felmerült egy erdélyi magyar bank létrehozásának igénye. Nemzeti alapon azonban nem lehetett bankot szervezni, hiszen az állami bankszabályozás az ország minden pénzintézetére vonatkozott. Inkább magyar érdekeltségű bankokról beszélhetünk. Ilyenek pedig szép számmal voltak Erdélyben, nem csupán a magyarság gazdasági súlya miatt, hanem a nagy budapesti bankok fiókjaként is. Gyárfás koncepciója, amely az Erdélyi Bankszindikátus működésén alapult, Erdély Bukaresttel szembeni sajátos gazdasági érdekeire épült. 1918-ban valamennyi jelentősebb erdélyi pénzintézet valamelyik budapesti nagybank érdekkörébe tartozott. Gyárfás szerint a közhatalomváltás után ennek következtében „az irányító szellem, az önálló cselekvés gyakorlottsága mind a központban maradt s onnan érkezett, itt önállótlanyságot, a helyi szempontokat meg sem látó vagy következetesen elhanyagoló gyakorlatot fejlesztve. A nagytóke szoros kontaktust tartott ugyan a mindenkori államhatalommal, de egyszerűen nem is mert s annál kevésbé csinálhatott tudatos erdélyi gazdasági politikát. Ezen az úton százezrek existenciája s elsősorban a tanult középosztály élete lassanként az állam emlőjére tapadt, amikor ez az emlő kiszáradt, erőtlenül és tehetetlenül hullott a megsemmisülésbe. Erdély gazdasági élete aránytalan volt, itt ugrásszerű fejlődés, ott indokolatlan és káros tespedő megállás(t) mutat, aszerint, hogy melyik részét érte a tőke Golf árama, amelynek irányítói Erdély különös és egyéni belső szervezetét nem ismerő, nagybankoknak Erdély érdekeivel szemben közönyös szervezetei voltak.”²⁷

1918 után a sajátos erdélyi pénzügyi érdekek - hadikölcsön érdekeltségek, a külföldre vált területekkel szemben fennálló követelések, az ott maradt értéketek, a pénzbecserélés problémái - miatt több próbálkozás volt az országész pénzintézeteinek tömörülésére a bukaresti pénzvilággal szemben. A magyar és a román kezdeményezések egyaránt azon buktak meg, hogy a pénzintézetek attól tartottak: elveszítik sajátos nemzeti érdekkörüket. Így járt az 1922 decemberében Nagyváradon alakult Erdélyi Bankszindikátus is. A Soliaritatea és a Revisionsverband (a román és a szász pénzintézetek még 1918 előtt alapított erdélyi összefogó szervezete) a szindikátust mint magyar pénzintézeti csoportosulást fogadták el, és azzal csak régi szervezeteik útján mint szervezett egésszel voltak hajlandók érintkezni. A kormányzat is elküldte a szindikátusba képviselőjét, de a megalakulás és a vezetőség megválasztása után Brătianu Vintilă pénzügyminiszter visszavonta megbízatását. Ennek oka csak látszólag volt magyarellenesség, inkább az jelentett

problémát, hogy a bukaresti liberális tőkével harcban álló Castiglione-csoport embere (Popper Ákos, a nagyváradi Egyesült Bank és Takarékpénztár vezérigazgatója) került a szindikátus élére. A szindikátus ellen meginduló jogi és politikai támadások következtében lemondó elnök helyét Gyárfás Elemér vette át.

Az új elnök a román illetékesekkel folytatott tárgyalásokon nem fecsérelte az időt annak bizonygatására, hogy nem egy irredenta szervezetről van szó, hanem arra a szerepre hívta fel a figyelmet, amelyet a szindikátus a gazdaság konszolidálásában játszhat. Felismerte, hogy a „magyar jellegű pénzüintézetek által képviselt erő oly ponderábilis, oly természetes, hogy annak minden körülmények között meg kell találnia érvényesülését, ha csak olyan szellem irányítja a szervezkedést, amely meg tudja tartani a bölcs középutat egyfelől a teljes elnyelést jelentő asszimilációs felkínálkozás, másfelől az ok- és céltalan, erőtlen s tehetetlen harciaskodás között. A lényeg tehát a belső szervezkedés mikéntjében rejlett, s ehhez képest az igazi nehézségek itt is mutatkoztak. A közelmúlt idők emléke, amikor az erdélyi intézetek a budapesti nagybankok előretolt harcos őrszemei voltak, még egyre kísért: az új, annyira más helyzetben a tehetetlenségi erő meg egyre egymás ellen vitte és viszi a közös sorsra jutott intézeteket. Budapesti nagybankok affiliációi még ma is minden önállóság híján az anyaintézettől várnak utasítást ezekben a kérdésekben, amelyekben éppen innen kellene a helyzet konzekvenciáinak levonását szorgalmazniuk és elősegíteniük, ha azt maguk felismerték volna már. Egyes, önálló nagy magyar intézetek viszont az óvatosság túlzásába esve, minden megmozdulástól már megszerzett jogosítványaikat féltve, ebből az okból mutattak túlzott tartózkodást az olyan szükséges szerveződéssel, számbavétellel és jövőt építéssel szemben.”²⁸

A szindikátus 1924 áprilisától tartott rendszeres igazgatósági üléseket. A Romániai Bankszövetségben a Solidaritate és a Revizionsverband vezetői mellett az Erdélyi Bankszindikátus elnökeként Gyárfás Elemér is helyet foglalhatott. Időközben a szervezetet törvényesen is bejegyezték. 1924-re 95 intézmény volt a szindikátus tagja 134137125 lej alaptőkével. Ebben az évben még 133 olyan független magyar jellegű pénzüintézet működött Erdélyben, amelyeknek a belépésére számítottak. A teendők között Gyárfás elsőként a magyar államhatalom által megteremtett mesterséges pénzügyi kapcsolatok megszüntetését és a természetes kapcsolatok újjáépítését jelölte meg, mint legfontosabbat. Mindezt azért, hogy az erdélyi gazdasági élet összekötő láncszem lehessen a román és a magyar gazdasági élet között. Bukaresttel mielőbb és minél „észrevétlenebbül” kell kiépíteni a kapcsolatokat. Ez segíthet a másik fő feladat megoldásában az országrész gyarmatként kezelésének megakadályozásában. „A régi állami hivatalok helyett, nem számtalan pénzüintézeti hivatalokra van szükség, hanem a kis helyi piacok helyi gazdasági politikusaira, akik a helyi körülményekhez simulva, a helyi lehetőségeket kihasználva vigyék intézetük ügyét, amely az ő saját ügyük legyen. Márpedig, ha az erdélyi nagybankok újra kezdik a központosítást, újra fiókokat állítanak fel, s e fiókok élére saját hivatalnokaikat teszik, kik minden helyi viszonylatot csakis központjuk felfogásával és szemeivel tudják nézni, akkor ezzel az autonóm iskolázódás folyamatának utjába kerül új akadály s a helyi életek felvirágoztatása révén Erdély gazdasági életének felvirulása köttetik alá. Ezen a téren már eddig is sok hiba történt: egyes nagybankok fiókokat állítottak fel egyenesen a felvirágzó kis életeknek az elfojtására. Erdély fénykorának megmaradt emlékei, a sok kicsiny, de magyar város ma is jól mutatja azt az utat, amelyen haladnunk kell: társadalmi kis municipiumaink újratermelése felé, a centralizáció helyett a decentralizáció felé, hogy minden kis gócpontba juthasson anyagilag független és vezetni tudó existencia.”²⁹

Ez a decentralizációt hangsúlyozó stratégiai elképzelés egyben a Kolozsvári Takarékpénztár és a budapesti támogatási rendszer kritikája. A gazdasági intézmények között a Hangya Szövetkezetek tőkéjének megerősítését és az Erdély egyetlen magyar jellegű biztosítójával, a Gazdák Biztosító Intézetével való szindikátusi kapcsolat kiépítését tartotta kiemelten fontosnak. A magyar gazdasági intézmények között olyan átszervezéseket javasol, amelyeknek végső célja az önálló erdélyi gazdasági élet megteremtése, „amelyet a külpolitikai hullámok nem tudnak megrendíteni.” A terveihez szükséges magyarországi támogatást 1924. áprilisi látogatásakor nem sikerült megszereznie a bankok óvatossága és érdektelensége következtében. A kormányzati támogatáshoz pedig az anyaországi költségvetés nehézségei miatt és azért nem juthatott, mert az előző évben részvényvásárlásukkal már Bethlenék elkötelezték magukat a Kolozsvári Takarékpénztár mellett. (Amely kizárólag magyar érdekeket képviselt, míg Gyárfás koncepciójának épp az erdélyi különböző nemzeti érdekeltségű pénzüzetek összefogása volt a legfontosabb eleme.) A szindikátus tagintézetei a húszas évek eredményes működése után, a román kormány diszkriminatív konverziós törvénye következtében a harmincas években jelentős mértékben meggyengültek.³⁰ A Gyárfás által megfogalmazott stratégia: az önálló erdélyi gazdaság megteremtése a húszas években sem Bukarestnek, sem Budapestnek nem volt érdeke. Az erdélyi pénzüzetek vezetői - a nemzetiségi megosztottságuk miatt bizalmatlanok voltak egymással szemben. Ezért nem valósulhatott meg ez a stratégia.

Az erdélyi támogatáspolitikai fő alapelve Budapesten az értékek, pozíciók megőrzése volt egy remélhetően bekövetkező újabb területi újrendezés érdekében. A meglévő gazdasági, társadalmi, politikai pozíciók védelme azonban nem azt jelentette, hogy az 1918 előtti helyzetet kell konzerválni. Jancsó Benedek és munkatársai a román nemzeti mozgalom történetéből okulva felismerték a külföldi propaganda mellett a kisebbségi társadalom megszervezésének szükségességét. Fontos fordulópontot jelentett a támogatáspolitikában, amikor 1928-tól már nem az anyaországban akarták az új kisebbségi értelmiséget kinevelni, hanem erre Kolozsvárt teremtették meg a feltételeket. Az adatgyűjtő munkában pedig a sérelmek helyett egyre inkább a magyar kisebbség intézményesültségével, belső problémáival foglalkoztak. Az értékőrzéssel járó elzárkózást a román politikától az előbb említett hangsúlyeltolódással együtt felváltotta a romániai közéletre tágabb, nem csak kisebbségi szempontú odafigyelés. Jancsó Benedek utódja, intellektuális értelemben, Mester Miklós volt, aki már kortársaival, az Erdélyi Fiatalok és a Hitel nemzedékével tartott kapcsolatot. Az anyagi támogatások rendje az általunk vizsgált időszakban elsősorban a magyar intézmények védelmét szolgálta. Egyes modernizációs törekvések, a kisebbségi társadalom demokratizmusát fejlesztő kísérletek a húszas években többek között az anyaországi támogatottság hiányában elszigeteltek maradtak. A magyarság hatékony önszervező-képességéről a királydiktatúra bevezetése után és a második bécsi döntést követő években, éppen a húszas években nemigen támogatott személyek tettek tanúbizonyságot.³¹ E paradox helyzet mögött azonban ott voltak azok az oktatási intézmények, folyóiratok, függetlenített státusok, amelyek az anyaországi támogatások révén működhettek, segítették a romániai magyarság közéletét abban, hogy a külső kihívásokra megfelelő választ adhasson.

Jegyzetek

* A tanulmány első része megjelent a *Regio* 1995. 3. számában.

- ¹ Mivel a költségvetést csak 1922 decemberében fogadták el, a decemberi árfolyamot vettem alapul. Máshol mindig a májusi árfolyam volt az irányadó.
- ² A korabeli dokumentumokban a NIT-ot a romániai magyar intézményekkel együtt Keleti Szervezetnek nevezték, ezzel is kifejezve, hogy a nemzeti integritást nem tekintik elveszettnek.
- ³ A táblázatban közölt adatok forrásai a TESz iratanyagában, jórészt az Amerikai Segélyalap dokumentumai között találhatóak. MOL K 437-10-1920-1931.: 1. Bocskay Szövetség költségvetési előirányzata 1920/21. évre f. 231-238.; 2. A Bocskay Szövetség kiadásai az 1921/22. költségvetési évben, f. 11-17.; 3. A Keleti Szervezetek költség-előirányzata 1922/23 évre, f. 138-141.; 4. A Keleti Szervezetek 1923-24. költségvetési évre szerkesztett költség-előirányzatának indoklása, f. 420-422.; 5. A Népies Irodalmi Társaság 1924/25. (évi) lej előirányzata, f. 506-511.; 6. Erdélyi szükségletek 1925-26. évi költség-előirányzatának indoklása, f. 728.; 7. Erdélyi szükségletek, felosztási terv 1927/28. gazdasági évre. MOL K 437-(1922-30)-10-2-(27-28) f. 18-27.; 8. Az 1928-29. évi számadások, (Kolozsvárott készített jelentés) 1929. október 8. MOL K 437-1929-9-vegyes f. 402-407.; 9. Keleti Szervezetek 1929-30. költségvetési évre szerkesztett költség-előirányzatának indoklása, Erdélyi és a Királyhágón inneni részek szükségletei. MOL K 437-1929-9-vegyes f. 363-373.; 10. Erdélyi szükségletek költség-előirányzata 1930-31. évre az erdélyi központ rendelkezésére. MOL K 437-1930-9-vegyes f. 555-557.; 11. Királyhágón inneni rész költség-előirányzata az 1930-31. évre. MOL K 437-1930-9-vegyes f. 558-560. Az 1926-1927-re vonatkozó adatokkal nem rendelkezünk. , Magyarázat a táblázathoz:
- a A költségvetési összeg pénzneme az 1-8 rovatban Korona, kivéve az 1929-30-as évet. A többi években - az 1920-21-es évet kivéve ahol koronával számolnak minden rovatban - lejbek adjuk meg a támogatás összegét.
- b Az osztott oszlopok első adatsora a történeti Erdély 15 megyéjére, a második sor a Királyhágón inneni részekre: Nagybánya, Szatmárnémeti, Nagyvárad és Arad körzetére vonatkozik. Temesvár körzete, a Bánát Romániához tartozó része a Szent Gellért Társaság hatáskörébe tartozott. Ez alól egyedül a Lugoson kiadott *Magyar Kisebbség* című folyóirat képezett kivételt az egész romániai magyarságot érintő jelentősége miatt.
- ⁴ A regáti magyarok támogatását 1921-től az erdélyi egyházak vették át. Sebess csak a bukaresti magyar egyetemi hallgatókat támogatta az Ókirályságban. MOL K 437-1926-5 -1. f. 39.
- ⁵ A Keleti Szervezetek 1923-1924. költségvetési évre szerkesztett költség-előirányzatának indoklása. MOL K 437-10 f. 420-422.
- ⁶ Lásd a 3. jegyzet 8. tételét.
- ⁷ A Keleti Szervezetek költség-előirányzata az 1922/1923. évre. MOL K 437-10. f. 562.
- ⁸ Az 1928. évi erdélyi elszámolás melléklete. MOL K 437-10. f. 709-713.
- ⁹ A Kolozsvári Takarékpénztár és Hitelbank és a NIT kapcsolatáról: Magyar hitelélet Erdélyben. MOL KA P 1077. II. 425-442.
- ¹⁰ Uo.
- ¹¹ Erdélyi Alap garanciális okmányai. MOL KA P 1077-II. 429-430.
- ¹² A gazdasági válság során a bankoknak le kellett mondaniuk kölcsöneik egy részéről, ezért a magyar érdekeltségű pénzintézetek kivételével kárpótlást kaptak. Bővebben: Nagy Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában*. Kolozsvár, ETI 1944. 149-169. (Új kiadás: Székelyudvarhely, HRKE 1994.)

- ¹³ A kényszeregyezésbe jutott hitelintézet helyzetéről jelentés, 1932. november 20. MOL KA P 1077-II. 465-633.
- ¹⁴ Külön hitelakció a keleti részek birtokos osztálya részére. MOL KA P 1077-II. 634-645.
- ¹⁵ Papp Antal emlékirata az erdélyi Hangya Szövetkezeti Szövetség ügyében, 1924. december 5. MOL K 437-4-1924-1-592.
- ¹⁶ Költő Gábor véleményezése a kolozsvári központ részéről az 1921/1922. évi erdélyi támogatások költségtervezetéhez. MOL K 437-1921-1-398.
- ¹⁷ Az új nemzedék kiemelkedő képviselői: Mikó Imre, Venczel József, Márton Áron, Szász Pál, Vita Sándor. Ebben az időszakban erősödött meg Bánffy Miklós befolyása a magyar közéletben Bethlen Györggyel szemben. Így alakul ki az paradox helyzet, hogy a Magyar Népközösség megalakulásával (1939. február 11.) Bánffy a diktatórikus állapotok között a korabeli erdélyi magyar progressziót emelte be a „hatalomba”. A közművelődési szakosztályt Jósika János, az Erdélyi Múzeum Egyesület elnöke vezette, Kemény János, Inczedy-Joksman Ödön, Tamási Áron, Jelen Gyula, Máriaaffai Lajos segítségével. A gazdasági szakosztályt Szász Pál, a társadalmi pedig Kós Károly irányította. Ugyanakkor Puskás Lajos vezetésével Kolozsvárott megindították a tízes szervezetek mint szomszédsági kapcsolatrendszer kiépítését, amely annyira életképesnek bizonyult a szociális és közéleti problémák kezelésében, hogy a második bécsi döntés után is fenntartották mint önszerveződési formát.
- ¹⁸ Mikó Imre: *Huszonkét év*. Budapest, Stúdium, 1941. 43.
- ¹⁹ Gyallay Domokos jelentése (1926). MOL K 437-5-1926-1 . f. 48-57.
- ²⁰ Csapody Miklós: Egy nemzedék iskolája: az Erdélyi Fiatalok. *Tiszatáj* 1984. 7. 42-57.
- ²¹ Sebess Dénes levele Papp Antalhoz, 1923. március 7. MOL K 437-1923-8-257.
- ²² Papp Antal levele Balázs András javaslatáról Pataky Tibornak, 1928. augusztus 5. MOL K 437-7-1928-10. f. 109-110.
- ²³ Az értekezlet jegyzőkönyve. MOL K 437-1921-1- 398. f. 8-9.
- ²⁴ Gyerkesék állami népiskolai rendszeren belüli próbálkozásairól Gál Imre számolt be az Udvarhely Megye politikai helyzetét tárgyaló jelentésében. MOL K 437-11. f. 369-384.
- ²⁵ Az Udvarhely megyei Földműves Szövetség szervezése. MOL K 437-10. 385-386. 26 Gál Imre jelentése. MOL K 437-11. f. 376-377.
- ²⁷ Gyárfás Elemér: Az Erdélyi Bankszindikátus megalakulása, helyzete és törekvései. MOL K 437-1924-1-342. f. 2-3.
- ²⁸ Uo. f.7. 29 Uo. f.12.
- ³⁰ Lásd a 12. jegyzetet.
- ³¹ Lásd a 17. jegyzetet.

NÁNDOR BÁRDI

THE EASTERN ACTION II.

FINANCIAL SUPPORT OF THE HUNGARIAN INSTITUTIONS OF TRANSYLVANIA

The second part of the essay contains detailed returns of the financial support given to the Hungarian institutions of Transylvania by the mother country between 1921-1931. 36% of the support was usually spent in Hungary for data collection, dormitories and propaganda. The educational aid (usually 80% of the whole support) was paid through churches. Of the cultural institutions, the theatre of Kolozsvár (Cluj)

and the press backing up the policy of the National Hungarian Party (Országos Magyar Párt) got the largest financial aid. Only a part of the economical expenses was included in the budget of the support system. In this respect the function of the Credit and Savings Bank Share Company of Kolozsvár (Kolozsvári Hitelbank és Takarékpénztár Rt.) was important. These institutions virtually worked in the interests of the Hungarians.

The essay ends with the introduction of three unsuccessful attempts of self-organisation: the forming of the Bank Syndicate of Transylvania (Erdélyi Bankszindikátus), the movement of the teachers of Székelyudvarhely (Odorheiu Secuiesc) for the autonomous secular school and the organisation of the Farmers' Association in Seklerland.